

Handling og adfærd

Journal of Anthropological Psychology

No. 1, 1996,

Department of Psychology

University of Aarhus

Abstract

Artiklen, , søger med afsæt i et grundigt og illustrativt begrebsafklarings-arbejde omkring adfærds- og handlingsbegrebet, at bestemme den overordnede begrebsramme for begrebsliggørelsen af nogle af de grundfænomener, som den antropologiske psykologi beskæftiger sig med

Target-article

Boje Katzenelson	<i>Handling og adfærd</i>	2

Commentaries

Preben Bertelsen	<i>Taksonomi og menneskesyn</i>	14
Jan Tønnes Hansen	<i>Intentionalitetsformer, handling og meningsoplevelse</i>	18
Benny Karpatschof	<i>Handling, adfærd og det udelukkede tredje</i>	21
Simo Koeppe	<i>Subjektet der forsvandt</i>	23
Jens Kvorning	<i>Handlingens inderside</i>	25
Jens Mammen	<i>Handling og rationalitet</i>	28
Nini Prætorius	<i>Katzenelsons essay: Handling og adfærd</i>	31
Erik Schultz	<i>Jeg tænker – altså handler jeg</i>	35

Reply

Boje Katzenelson	<i>Replik til kommentarerne</i>	37

Boje Katzenelson

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Handling og adfærd

Artiklen søger at indkredse psykologiens og filosofiens begreb om handling. Det er dog kun muligt ved også at sige noget om de menneskelige ytringer der ikke udgør handlinger. De kaldes her under et adfærd, som imidlertid ikke er artiklens centrale tema og derfor kun berøres som kontrast til handling.

Artiklen forløber i følgende afsnit:

1. Subjekt og objekt
2. Dualismer
3. Relationer
4. Praktikker
5. Tanke og handling
6. Tanke, handling og adfærd
7. Grundhandling
8. Handling og for-handling
9. Ubestemthedsrelationen
10. Objektivitet
11. Valg, vilje og frihed
12. Ansvar og person
13. Grund og årsag
14. Besjæling
15. Kausalitet og teleologi
16. Det intentionale og det intentionelle
17. Sammenfatning

1. Subjekt og objekt

Den bogstavelige latinske betydning af "sub-ject" er henholdsvis under ("sub") og kastet ("ject"). I oldtiden og middelalderen havde begrebet (mindst) to betydninger.

Den første var sociologisk. Subjekter var under-kastet, nemlig andres magt. Under-sætter hed det også på dansk, dem der sidder under eller nedenfor andre, fx ved langbordet i hallen. Den anden bestemmelse af subjekt var ontologisk, men bibeholdt den bogstavelige betydning af under-kast i form af at "være kastet hen under". Aristoteles var ophavsmanden med sin skelnen mellem substans og accidens. Substansen er nogets kerne eller essens, dvs. det der består i sig selv med egen eksistens i modsætning til det, der består af noget andet end sig selv. Accidensen er substansens forskellige tilstands- eller fremtrædelsesformer. Substansen er da det sub-jectede i betydningen "det der er kastet hen under" og nu så at sige ligger der som et nogets varende og uforanderlige egenskaber, der

bærer accidensen eller fremtrædelsesformen og substansens mere tilfældige og foranderlige egenskaber.

Omkring og efter renaissance (omend begyndt allerede i antikken hos blandt andre nævnte Aristoteles og i den tidlige kristendom hos fx Augustin) får europæisk tænkning brug for en skarpere skelnen mellem subjekt og objekt eller mellem erkenderen/erkendelsesprocessen på den ene side og det erkendte på den anden. Dette påtrængende behov er naturligvis ingen kulturel tilfældighed, det hænger sammen med den gryende modernitets individualisering af individet, men den historie lader jeg ligge (se evt. Katzenelson 1994: 55-68). Der udskilles derfor en særlig erkendelseinstans i mennesket, og det er denne instans der som et indre mentalt rum nu bliver subjektet eller den væsenskerne, der ligger under eller bag de mange forskellige og foranderlige erkendelser. Det er fornuf-ten, ratioen, tænkeevnen, medfødte ideer hos Descartes, det transcendentale ego hos Kant, jeget, selvet m.m., der supplerer antikkens og kristendommens opfattelse af sjælen.

Med denne skelnen trækkes subjektet ind i et indre sjælerum og afstanden mellem subjekt og objekt øges. Dermed får "ob-ject" sin bogstavelige latinske betydning som det, der er kastet ("ject") hen overfor ("ob") og dermed mod-stillet subjektet ("gen-stand" på dansk af det tyske "Gegen-stand"). Når subjektet således er lukket inde i et sjælerum, bliver objektet eller det erkendte kun tilgængelig for subjektet eller erkendelseinstansen som en mental repræsentation, en ide, tanke, forestilling, men ikke som sig selv. Objektet eksisterer kun som en fremtrædelse for-os, ikke som noget i-sig ("Ding-an-sich" hos Kant).

2. Dualismer

Med opståelsen af en i særlig grad subjektiv instans i subjektet blev objektet med andre ord spaltet fra subjektet og eksisterede kun som den gen-stand for sjælens erkendelse, om hvilken vi ikke kan vide andet end at den netop er genstand for vor erkendelse. Sjæl og materie blev skilt ad, og sjælen var med ikke mindst Descartes blevet den tænkende ting ("res cogitans"), medens resten blot var resten i form af de udstrakte ting ("res extensa") bredt ud for tænketingen som dennes erkendelsesunivers. Sjælen var fri, medens resten og herunder sjælens eget legeme ufrit adlød mekaniske naturlove. Sjælen var blevet til ånden i maskinen.

Med denne fuldstændige spaltning af subjekt og objekt var subjektets erkendelse af objektet blevet et problem, eller rettere en hærskere af problemer. Som et rent subjekt kapslet inde i sig selv skulle tænketingen nu til møjsommeligt at bygge erkendelsesbroer til sin egen krop, til medmennesket, til slægten, samfundet og naturen. Vi fik med andre ord oprettet de klassiske modstillinger eller dualismer mellem sjæl og legeme, mellem individ og slægt, mellem den enkelte og kulturen og mellem den indre og den ydre natur.

Forbindelserne eller erkendelsesbroerne mellem subjektet og objekterne måtte konstrueres med omhu, thi subjektet kunne aldrig være sikker på at broen var bæredygtig. Når subjektet er adskilt fra sit objekt, er objektet jo ikke forlods givet, hvorfor tværtimod manglende bæredygtighed af erkendelsen forlods er givet. Når det erkendende subjekt er spaltet fra sit erkendelsesobjekt, kan det ikke vide om objektet erkendes korrekt, eller om det overhovedet eksisterer i virkeligheden og ikke blot er en projektion af subjektets egne sjælsrørelser.

Med dette spørgsmål er al sikker erkendelse draget i tvivl. Og tvivlen var som bekendt Descartes' ærinde. Man kan ikke være sikker på at erkende virkeligheden korrekt eller på at erkende den overhovedet, for vi ved jo at vore sanser og iagttagelser undertiden bedrager os. Måske gør de det altid, måske lever vi kun i vor egen sjæleverden og ikke i en virkelighed udenfor denne, som allerede Protagoras havde foreslået i antikken og udfordret Platon og Aristoteles til at begrunde, hvorledes sikker viden kunne opnås. Måske er al erkendelse en illusion, en hallucination, en drøm? Der kan tvivles om alt.

Om eet kan der imidlertid ikke tvivles, sagde Descartes, nemlig at jeg i øjeblikket tænker den tanke, at der kan tvivles om alt. Det er ubetvivleligt. Jeg tænker, derfor er jeg, konkluderede han som bekendt og mente med dette "cogito" at have sikret subjektet som den virkelig eksisterende tænketing, der kunne begynde at bygge erkendelsesbroer til de udstrakte ting.

3. Relationer

Denne brobygning viste sig ikke at være nem, for skønt der fra Descartes' position muligvis ikke kan tvivles om tankens eksistens, kan der stadig tvivles om alt andets eksistens og tilstandsformer. Lukket inde i sig selv og adskilt fra sit objekt har subjektet ikke tag i virkeligheden, støder ikke mod virkeligheden, møder ingen mod-stand og forbliver en kontemplativ tænketing. Tanken er abstraheret fra sit primære medium, som er kroppens eller kropsjælens forbindelse til virkeligheden uden for den selv.

Alt forekommende er nemlig altid i-forhold til noget andet end sig selv. En sten må støde mod noget, møde modstand, for at være til. Den må ligge på jord, havbund eller klippe, eller den må ved tyngdekraften være koblet til et andet væsen på en færd gennem universets egne. Alt eksisterende er altid forbundet med noget andet eksisterende. Uanset tilstandsform og lokalisering i tid og rum eksisterer alle ting i kosmos altid i-forhold. Ellers eksisterer der ingen-ting.

Det er måske sådan man kan forstå fysikkens, i hvert fald den klassiske fysiks, grundantagelse om at bevægelse som

kraftudveksling mellem entiteter er materiens (massens) eksistensform. Der er bevægelse inde i stenen (atomare kvantespring etc.) samt mellem stenen og dens omgivelser. Entiteters relationer til hinanden består elementært i en mod-stand, der går for sig uafbrudt og hvorunder der udveksles kraft mellem dem.

Dette altings altid væren i-forhold gælder selvfølgelig også den organiske natur og i særlig grad de organiske entiteter, der er udstyret med en psyke. De er nemlig ikke kun materie i bevægelse, men er desuden selvbevægelige eller selvaktive. Også psyken er nemlig et forhold eller en relation, en relation mellem et legemes indre egenskaber og resten af virkeligheden, natur såvel som kultur (Katzenelson 1989). Der kan endda argumenteres for, at psyken træder ind på evolutionens scene i og med at der opstår selvbevægelige organiske væsener (ibid.: 41-42).

Med andre ord realiserer ethvert subjekt sig selv i og med og gennem vekselvirkningen med det, der er noget andet end det selv, dvs. med et objekt. Det betyder ikke, at subjektet ikke har sit eget evolutionært tilblivne væsen med bestemte egne egenskaber. Det har det på ethvert bestemt tidspunkt i evolutionshistorien, mennesker såvel som myreslugere, blomster, alger, koraller og sten. Det betyder blot, at man kun kan forstå subjektet til bunds ved at undersøge dets vekselvirkning med objektet.

Hos organismer udstyret med psyke har denne subjektets altid væren i-forhold mange tilstandsformer eller modi, hos mennesket sikkert ufattelig mange. Der er en næringsøgenmodus, en parringsmodus, en hengivenhedsmodus, en Mozartnydenmodus etc. Nogle tilstandsformer er sikkert medfødte medens andre er tilegnede, men det spørgsmål er ligegyldigt her, hvor det drejer sig om det grundlæggende træk ved psyken, at dens funktion er at formidle subjektets væren i-forhold til objektet (ibid.: 21-28).

4. Praktikker

Derfor er det levende subjekts forbindelse med virkeligheden primært en praktisk relation og ikke en kontemplativ. Det gælder lige fuldt for mennesker som for myreslugere.

Den rene tænkning kan gerne være ubetvivlelig, men den er ikke erkendelsens udgangspunkt og ikke kernen i subjektets væsen. Subjektet er først og fremmest en mod-stand til objektet, hvorfor det "gørende" er primært til det "tænkende" og tanken er sekundær til praktikken. Som dyret er også mennesket en organisme i praktisk omgang med artsfællerne, naturen og kulturen. Vi er forankrede i virkeligheden uden for os selv, hvori vi udfører konkrete foreteelser. Vor grundlæggende erkendelse opstår i og med denne omgang med virkeligheden i praktisk aktivitet. Det sub-jectede er ikke den i subjektet isolerede tankeevne, men gøreevnen rettet mod objektet eller mod det andet i-forholdet.

Dette praksisprimat er blevet betonet af aktpsychologien, af amerikansk funktionalisme og pragmatisme hos fx Dewey og James og med rødder deri hos G.H.Mead, af dele af fænomenologien (jf. fx Heideggers dictum om mennesket som en væren-i-verden og kroppen som virkelighedsforbindelsen hos

Merleau-Ponty), af eksistentialisme, marxisme og virksomhedsteorien, talehandlingsteori hos Wittgenstein og efterfølgere samt af kommunikationsteorier som fx Habermas og sikkert flere (ikke behaviorismen at forglemme på dens maner).

Disse personer og retninger mener ganske vist langt fra det samme, men det er ligemeget her hvor ærindet blot er at fastlægge praktik som den overordnede tilstandsmodus, hvorved det menneskelige subjekt realiserer sit forhold til virkeligheden. Her er ingen dualisme, for i subjektets praksis indgår objektet altid allerede uden at der først skal bygges erkendelsesbro til det. En allerede pågående praksis må nødvendigvis allerede være i-forhold til objektet før subjektet grunder over, hvordan denne gøren noget egentlig kommer i stand.

Når vi tænker i Descartes' forstand, trækker vi os tilbage fra den praktiske gøren og anskuer verden i stedet for at omgås den praktisk. Men det er netop en tilbagetrækken fra en altid allerede pågående praksis, der fortsætter bag om ryggen på kontemplationen. Den samfundsmæssige arbejdsdeling har gjort det både muligt og nødvendigt for ganske mange mennesker jævnlig at engagere sig i kontemplativ teoretisk virksomhed, men det ændrer ikke ved at den teoretiske aktivitet blot er et moment i den praktiske, som forbliver den primære. En tænketing behøver ikke have en praksis for øje med sin tænkning, men den skal dog ikke des mindre omgås verden praktisk ikke kun før og efter tænkningen, men også medens den tænker. Selv Descartes er praktisk forankret i de udstrakte ting ved enten at sidde på en stol, ligge på et leje eller trave om på gulvet under sin tænkning.

At sidde på en stol er en praksis, hvor min krop uafbrudt støder mod det andet end sig selv, som den er i-forhold til. I den praksis er tanken kun på visit med mellemrum, hvorimod praksis er der hele tiden som det elementære og uafvendelige livsvilkår. Dette livsvilkår er så selvfølgelig, at det mestendels går i glemsel, men det bliver dets primat ikke mindre af.

Hvis den teoretiske aktivitet bestemmes som subjektets væsen, kan hverken Descartes eller ligesindede ophæve dualismen mellem subjekt og objekt. Anskuelsen forbliver anskuelse, der kan ikke bygges erkendelsesbro mellem det indre sjælerum og de udstrakte ting, herunder sjælerummets eget legeme (eller andre indre sjælerum end tænketanken for den sags skyld, fx emotions- og motivationsrum). Enhver tanke forudsætter en henvisning eller reference til en ydre eller indre virkelighed hinsides sig selv for at blive taget alvorlig som tanke både af andre og af tænketingen selv. Som Brentano (1874) og fænomenologien siden ham sagde til Descartes, er det jo ganske enkelt ikke rigtigt, at du tænker. Du tænker *noget*, at tænke er at tænke på noget, som minimum at tænke på den tanke at der kan tænkes tanker.

Det kan ikke passe, siger praktikken til tænketingen, at min eneste ubetvivlelige og sikre viden er den tanke at jeg tænker tanker. Hvis ikke mennesket, ligesom dyrene, kunne erkende en pæn del af den ydre og indre virkeligheds egen-skaber rimelig sikkert, ville vi have forladt evolutionshistorien for længe siden. Så meget kan man dog sige om den, evolutionshistorien.

Hvordan kan du have sikker viden om at den sten der er virkelig og virkelig er en sten, blev Samuel Johnson spurgt. Hans kendte svar var at sparke til den og således møde den, give sig selv modstand ved den. Hvis Descartes med jævne

mellemrum havde sparket til den stol, hvorpå han sad og tænkte, havde det hele måske set anderledes ud. For det er min praksis der giver mig vished om virkelighedens indretning, i hvert fald den del af verden det er nødvendigt for mig at have vished om for at kunne omgås virkeligheden i gøremål. Også for Wittgenstein (1969) var sikker viden grundet i vished om kroppen og vished om kroppen på sin side grundet i bevægelse, bevægelse slet og ret. Enhver tvivl fremstår kun på baggrund af noget ubetvivleligt, deri havde Descartes ret, men det i sidste ende ubetvivlelige er ikke, at jeg tænker tanker, men at min krop færdes i og støder mod virkeligheden.

Grundlaget for al viden er viden om det praktisk mulige og dets alternativer. Og, som Samuel Johnson viste, er det dybest en taktil viden om den modstand eller de modstandsvariationer, min krop møder og som både støtter og hæmmer dens udfoldelse (Macmurray 1957: 166). Denne viden kan være begrænset, meget begrænset, den er aldrig komplet og den behøver ikke være sand i betydningen overensstemmende eller korresponderende med virkelighedens faktuelle indretning. Men inden for sine grænser er den praktiske viden absolut sikker, uanset hvor snævre grænserne måtte være. Så længe vi ikke generaliserer hinsides praktikkens grænser, har vor viden om den og dens objekt en sikkerhed, som tænketingens viden aldrig kan have (ibid.: 168).

Så elementært er det høje tankeliv grundet, stof mod stof. Husk at du går på jorden. Det gives der intet middel mod, som Beckett siger.

5. Tanke og handling

Men naturligvis tænker vi også, når vi støder mod virkeligheden. Hvis vi forstår "tænkning" bredere end Descartes som erkendelse og viden, så tænker mennesket under sin praksis, for ellers er det bevidstløst eller befinder sig i drømmeløs søvn. Og det er arten af den tanke, der optræder i-forholdet mellem subjekt og objekt, som afgør hvorvidt der er tale om handling eller adfærd.

Praktikkens kobling til erkendelse og viden er ikke tilstrækkelig til at udgøre en handling. Der skal mere til.

Når jeg er mig bevidst at jeg gør noget eller at der sker noget med mig (fx at jeg sætter mig eller sidder eller bliver sat på en stol og tænker tanker), ved jeg af, er var, er klar over, er opmærksom på (1) at det sker, (2) at det er mig det sker ved eller med og (3) hvad praktikken består i, altsammen mere eller mindre. Jeg kender til hvad der foregår, det er bevidsthedens minimallinie, uanset at jeg kan tage fejl og uanset at denne viden om praktikken aldrig er fuldstændig. Men en handling fordrer mere erkendelse end denne blot "kendelse" eller "kenden-til".

I samme grad der optræder viden om det andet led, nemlig at det er mig praktikken sker ved eller med, i selvsamme grad er bevidstheden reflektiv. Bevidstheden er altid reflektiv, men den kan være meget reflektiv eller meget lidt reflektiv, det er ligemeget her.

I denne kenden-til ved jeg ikke nødvendigvis (4) hvordan praktikken udføres (Macmurray 1957: 129). Jeg ved fx ikke, hvordan jeg kører på cykel, jeg gør det bare og det ved jeg af. Da jeg i sin tid lærte at køre på cykel, havde jeg viden om

denne praktiks hvordan, men det har jeg ikke mere, fordi praktikken nu er automatiseret. Denne slags viden kaldes ofte procedureviden eller operationel viden eller "tavs" viden (fx Polanyi 1966). Det er en færdighedsviden, og den indbefatter meget komplicerede færdigheder, ja ekstraordinære færdigheder som fx klaverspil på verdensplan, som kun kan udføres fordi der i praksisøjebliket netop ikke foreligger en klar hvordan-viden. Hvis der gjorde, lod færdigheden sig ikke udføre. Den ville gå i kludder.

Det mere er-kendelse der skal til kendelsen, for at praktikken udgør en handling, er (5) at jeg ved hvad praktikken går ud på eller hvorfor jeg udfører den. Det gør jeg når jeg agter at udføre den, dvs. har et mål, et formål, en hensigt eller en intention med den. En handling er en praktik, der (a) initieres af en person, som styrer sin praksis i overensstemmelse med både (b) objektets væsen og (c) målet med praktikken.

Nogle gange skelnes handling kun fra adfærd ved det første led (a) at praktikken initieres af subjektet. Subjektet opfattes som en "agens" udøvende en "kraft", der får noget til at ske. En sådan initieret praktik kan kaldes en "virksomhed". Udtrykket skal ikke forstås i virksomhedsteoretisk forstand, det anvendes blot for at skelne denne praktik fra den "virken" der foreligger i praktikker som udgør reaktioner på stimuli. Det vender jeg tilbage til.

Undertiden tilføjes det andet led (b) at praktikken styres i overensstemmelse med objektets væsen (og måske tillige at objektet er praktikkens "motiv").

Men det rækker ikke, for tredje led er det centrale. Det er ikke nok at praktikken (a) initieres af agens og (b) styres i overensstemmelse med objektets væsen. For det forekommer, mener jeg, hos alle selvvirksomme organismer, hvilket vil sige alle organismer udstyret med en psyke (i de momenter hvor de er selvvirksomme og ikke kun reagerende på stimuli). Praktikken skal desuden (c) styres i overensstemmelse med intentionel hvorfor-viden om målet.

Jeg vender også tilbage til forholdet mellem (b) objekt og (c) mål.

6. Tanke, handling og adfærd

Ofte, sikkert oftest, er jeg mig ikke intentionen bevidst i handlingsøjeblikket, fx når det drejer sig om de vaner og automatiserede praktikker der udgør hovedparten af vor hverdag. Men adspurgt kan jeg redegøre for handlingens mål og intention.

Ikke-intenderede praktikker er ikke handlinger, men begivenheder, hændelser, reaktioner, reflekser, under eet adfærd. Det er noget, der sker med mig, kommer over mig, foranlediget af enten ydre påvirkninger eller indre legemlige og mentale faktorer. Det er sindsrørelser der ikke er "i min magt" fordi jeg ikke (c) styrer dem i overensstemmelse med et mål og en intention, selv om jeg godt (a) kan initiere eller forårsage dem og (b) styre dem i overensstemmelse med objektets væsen.

Adfærdens kilder kan være underbevidste, er det formentlig altid, men adfærden selv er naturligvis bevidst i de tre eller fire ovennævnte betydninger af bevidsthed at jeg ved, (1) at det sker, (2) at det er mig det sker med, (3) "hvad praktikken

består i og eventuelt (4) hvordan praktikken udføres. Men ikke (5) hvorfor praktikken udføres.

Undertiden, ofte eller altid er handling og adfærd forenede i den forstand, at der er indlejret adfærd i handlingen. Det vil da sige, at jeg kun i begrænset grad er bevidst om eller efterfølgende kan bevidstgøre mig handlingens intention og dermed handlingens egentlige mål eller fuldt klare intentionelle hvorfor. Sådan er det muligvis altid, som Freud og ligesindede vil mene. I handling kender jeg til handlingens intention op til et vist punkt, men ikke og måske aldrig fuldt ud (Macmurray 1957: 165). Derfor er der ofte og måske altid glidende overgange mellem handling og adfærd.

At køre cykel er en handling. Det er ikke en handling fordi jeg ved eller er bevidst om, (1) at det sker, (2) at det er mig der gør det, (3) hvad praktikken består i og eventuelt (4) hvordan den udføres. Det er en handling fordi jeg ved (5) hvorfor jeg gør det. Jeg kender til praktikken intention. Jeg cykler for at hente morgenbrød, for at motionere, for at vinde et cykelløb osv. Underbevidste kilder til praktikken udgør derimod ikke handlinger, men adfærd. Her opstår praktikken "fordi" underbevidste rørelser er i operation og ikke "for-at" realisere en intention. I samme udstrækning underbevidste rørelser blander sig i de bevidste intentioner, drejer de handlingen over mod at være adfærd. Distinktionen mellem for-at-praktikker og fordi-praktikker stammer bl.a. fra Schütz (1951), der dog ikke anvender udtrykket praktik.

At føle og udtrykke glæde eller sorg er ikke handlinger, selv om jeg er bevidst om at følelsen optræder, at det er mig den optræder hos, samt at jeg ved hvad glæde og sorg er. Det er adfærd, fordi jeg ingen intention har med følelsen, den er rent udtryk (med mindre jeg fingerer den intentionelt, men da er den straks en "som om" følelse og ikke en "ægte" følelse). At reagere på en stimulus, at få øje på en måge, pludselig at erindre en situation, at genkende et menneske er ikke handlinger, det er noget der sker. Tanker der falder mig ind, og det gør de ustandselig, fx den tanke at tanker falder mig ind, er ikke handlinger. Det er begrebsdannelse og mere møjsommeligt cartesiansk tænkning eller slutninger om andre menneskers formål og stemninger ej heller. Også det sker bare uden mål og formål.

Indlæring er ikke handling, uanset hvor megen hvordan-viden den rummer. Suveræne livsytringer i Løgstrups forstand er ikke handlinger, det er begivenheder der kommer over os, adfærd. Talen taler spontant sig selv ud, den ved ikke hvorfor, som oftest. Zen og kunsten at skyde med bue er er nærmest anti-handling. En troldom på din læbe, en afgrund i dit blik, i lyden af din stemme en drøms æteriske musik, en skat af evig visdom i smilehullet på din kind osv., den slags er ikke handling. Det er adfærd, uanset poetens og andre skønånders protester. Det er handling, når Aarestrup sætter sig for at digte, men resultatet af dette forsæt og dets indvirken på mig er adfærd.

Så alt i alt er der meget i menneskelivet, som ikke er handlinger. Langt det meste, sandsynligvis. Herunder sikkert hovedparten af alt det dejligste og det smerteligste. Det gør imidlertid ikke handlingen til en ligegyldig praktik. De egen-skaber, der skiller os fra resten af kosmos, er ikke ubetydeligheder.

Jeg beslutter at spadsere for at nyde den velsignede natur. To timer varer det. Det er en to timer lang handling, fordi jeg

hvert sekund kan begrunde hvorfor jeg spadserer. Det gør jeg imidlertid ikke, begrundet det hvert sekund. Tværtimod består hvert sekunds sindsrørelser af adfærd såsom sansninger af dufte, perceptioner af dyr, følelser der overstrømmer mig, erindringer dukker op, tanker falder mig ind osv. To timers utællige myriader af adfærd, og samtidig to timers handlen.

Hvad er der mest af, handling eller adfærd, og hvad er vigtigst? Er glasset halvt fuldt eller halvt tomt? Der er enten-eller spørgsmål, hvorpå der kun kan svares både-og. Eller ja. Er lyset en bølge- eller partikelbevægelse? Er menneskelivet handling eller adfærd? Svaret er ja.

7. Grundhandlinger

Jeg får en fodbold flyttet op på banen ved at sparke til den. Benets spark går forud for boldens bevægelse og er denne bevægelses kausale årsag, det er klart nok. Men jeg kan ikke få mit ben til at sparke ved at gøre noget andet forud såsom at tænke på det formål eller den intention at ville sparke. Jeg kan ganske vist godt overveje om jeg vil sparke eller ej, det gør fodboldspillere meget af tiden, men det er ikke det positive udfald af en sådan intention der kausalt forårsager sparket. Det er i det mindste ikke psykologisk muligt at redegøre for denne forårsagelses karakter. Jeg kan kun få benet til at sparke, -ved at sparke.

Sådanne handlinger kaldes undertiden grundhandlinger. Ved at sparke til bolden, får jeg noget til at ske, men jeg får ikke selve sparket til at ske. Det sker bare. Sparket er et stykke adfærd inden i handlingen, men handling er det, for jeg har en intention med praktikken. Det er imidlertid ikke intentionen, der forårsager benets sparkbevægelse på samme kausale måde som benets sparkbevægelse vitterlig forårsager boldens bevægelse (formoder vi da). Hvis intentionen er den kausale årsag til benets bevægelse på samme måde, som sparket er årsag til boldens bevægelse, har vi i hvert fald ikke ord til at hverken at beskrive eller begribe dette psykofysiske forløb.

Hvis en lammet person spørger mig, hvad jeg gør forud for den handling at sparke til en bold for at flytte den op på banen eller løfte en arm for at slå et søm i væggen med en hammer, kan jeg kun svare, at jeg tænkte på at gøre det, og så skete det. Det er en handling, for jeg ved hvorfor jeg gjorde det, men jeg ved ikke hvordan det går for sig. Her har vi en manglende hvordan-viden om en praktiks udførelse, som er anderledes dybtgående end den førnævnte manglende hvordan-viden om cykelkørsel og klaverspil. Man kan rette et hvordan-spørgsmål til den kæde af psykofysiske operationer, der tilsammen udgør praktikken cykelkørsel. Det gør jeg når jeg lærer at køre cykel, og cykelryttere og deres trænere gør det når de vil forbedre færdigheden. Men man kan ikke rette et hvordan-spørgsmål til det enkle elementære element i praktikken at løfte og sænke benet på pedalen.

Det er derfor sådanne handlinger kaldes grundhandlinger. De udgør grundlaget for alle mere sammensatte handlinger, og de kan ikke analyseres i mindre elementer end sig selv.

Jeg kan ikke besvare den lammes spørgsmål, fordi der slet og ret intet psykologisk beskriveligt går forud for den armløftende handling. Handlingen gennemløber ikke en serie trin,

der kan udmøntes i en opskrift på armløfting, som paralytikerne eller jeg selv kan lære (Danto 1968). Der findes ingen armløftingen forudgående sindsrørelse, som kan adskilles fra armløftningen og beskrives eller forklares for sig. Der foreligger en sindsrørelse adskilt fra selve handlingen, nemlig intentionen om at løfte armen, men den kan kun beskrives som armløftning slet og ret. Neuropsykologisk er det endda muligt, at bevægelsens psykofysiske elektrokemi kommer forud for intentionen, som fx Nørretranders (1991) præsenterer en række eksperimentelle evidenser for, men det er sådan set ligegyldigt her.

Paralytikeren tror måske at der gives en særlig slags sindsanstrengelse, som ville sætte ham i stand til at løfte armen hvis han kunne præstere den. Det gør der imidlertid ikke. Såfremt en sådan anstrengelse ville kunne beskrives psykologisk, ville beskrivelsen være identisk med beskrivelsen af selve armløftningen. Hvis paralytikeren alligevel har ret, forholder sagen sig i hvert fald på denne måde: Paralytikeren kan ikke præstere anstrengelsen, fordi han ikke kan løfte armen, ikke omvendt. Han kan ikke strenges sig armløftende an, fordi armløftning ikke eksisterer i hans repertoire af grundhandlinger (Danto 1968). Det er ikke i paralytikerens magt at løfte armen. Det er i min magt, jeg kan gøre det, og denne magt og gøren har jeg fuldstændig sikker viden om, uden at kunne sige andet om denne handlings sikre hvordan-viden, end at det er i min magt at udføre den, og at det ved jeg med sikkerhed (Taylor 1966: 103).

Se Sacks (1984) for en udsøgt historie om en manglende evne til at udføre en sådan grundhandling med sit ene pludseligt lammede ben samt umuligheden af at beskrive intentionen om og anstrengelsen ved at gøre det adskilt fra selve det at gøre det, slet og ret. På sit sengeleje måtte han med Samuel Johnson og Wittgenstein (i stigende angst) spørge sig selv, hvordan han kunne have vished om sit bens eksistens, når han ikke kunne bevæge det, og ikke kunne sige hvad det vil sige ikke at kunne bevæge det.

8. Handling og for-handling

Enhver handling forløber gennem et rum og over en tid. Så snart en handling er gået for sig i et stykke rum og gennem en tid, er handlingen definitiv. Den kan ikke gøres om. Førhen ubestemte muligheder er blevet til en bestemt fakticitet, lige her og lige nu. Ganske vist kan den afsluttede handlings indhold og form tolkes og gentolkes, forklares, betinges; tilbagekaldes etc., og herved kan vor opfattelse af dens intention og udførelse ændres, men handlingen selv kan ikke gøres om. Tiden er gået og rummet fyldt ud, det står ikke til at ændre.

Heller ikke hvis handlingen eller adfærden blev bremset i opløbet, blev kontrolleret og delvist negeret. Handlings- og adfærdskontrollen er en af de egenskaber der skiller os fra resten af kosmos, og den er også en handling.

Samtidig med at eet rum er fyldt ud gennem handleforløbet, er andre rum forblevet tomme, fordi handlingen ikke fandt sted i dem gennem sin tid. Der kan kun handles i eet rum på eet tidspunkt, men der findes mange rum med mange ubestemte muligheder, principielt sagt vel uendeligt mange. Handlingen

gens indhold og udførelse kan være ubestemt både i udgangspunkt og forløb, det er den ofte og måske altid (jf. nedenfor), men når handlingen er i gang aktualiserer den nødvendigvis een af disse ubestemte muligheder til en bestemt fakticitet, medens den samtidig udelukker alle andre. Tiden går idet handlingen forløber, og de førhen foreliggende ubestemte muligheder bliver uvirkelige samtidig med, at de bliver fortidige, i den forstand at de ikke virkelig-gøres (Macmurray 1957: 139).

(Det kan måske kaldes eksistentialismens centrale dictum).

Som virkeliggørelse af kun een mulighed blandt mange er handlingen et valg. Dermed menes ikke, at handlingen forudgås af en viljesmæssig sindsrørelse. Der menes at handlingen er valget slet og ret (ibid.: 140). Naturligvis kan der optræde forudgående erkendelse i form af afsøgning af mulighedsuniverset og tænken over intention, mål og midler førende til beslutning, men den slags for-handling er temmelig sjældent i hverdagens praksis. For-handlingen er vigtig, når den forekommer, thi i den kan mennesket (undertiden) blive til det forhold, der ikke bare som alt andet eksisterende altid er i-forhold til noget andet end sig selv, men tillige er i-forhold til sig selv (og derigennem bl.a. kan bremse sin handling). Ingen ringe bedrift, og når det sker i Kierkegaards (1849: 73) markante udgave, kan det af føde livsændring og skæbne. Men i langt de fleste situationer er handlingens intention og faktuelle praksis givet som en umiddelbar og udelelig enhed. Handlingens bevidst hensigtende hvorfor opstår oftest i og med praktikken. (Jeg vender tilbage til viljen og beslutningen).

For-handlingens relativt sjældne forekomst i hverdagen er imidlertid ikke det centrale her. Det centrale er, at også den mere middelbare og komplicerede handling, der forudgås af for-handlingens hensigtende beslutning og valg, bærer grundhandlingens enhed af umiddelbar intentionel hvorfor-viden og praktik i sig. For-handlingens erkendende intentionelle hvorfor-viden forvandles nemlig nødvendigvis til den umiddelbare kendelse eller kenden-til, når for-handlingen udleveres i faktuel handling. Ellers kan der ikke handles, men kun fortsat forhandles eller tænkes.

Den faktuelle handling er altid umiddelbar, og den villende og villende hensigt får kun rigtig kendskab om sig selv, idet handlingen udføres såvel som efter handlingens afslutning. Først da er-kender, og gen-kender, tanken sin egen kendelse for alvor. Intentionen dukker op midt i handlingen, ligesom tilfældet er med grundhandlinger, og kan ikke tænkes, siges, artikuleres med bortseen fra den allerede igangværende praktik rettet mod objektet. Bevidsthedens intentionelle hvorfor-viden befinder sig i subjektets praksis, i dets faktuelle væren i-forhold til objektet, i subjektets handlerum eller væren-i-verden og ikke inden i for-handlingens tænketank.

Det er ikke for-handlingen, der kvalificerer en praktik til at være en handling, for det er ikke for-handlingen der forårsager handlingen lige så lidt i komplicerede handlinger som i grundhandlinger. Eller hvis det er, kan vi i hvert fald ikke sige hvordan det går for sig, lige så lidt som vi for grundhandlingers vedkommende kan sige hvad der psykofysisk går forud for selve handlingen. Den faktuelle handlings intention befinder sig midt i praktikkens subjekt-objekt relation, og vi kan ikke

tænke os til hvordan den faktuelle handlingsintention skulle være blevet til som forårsaget af for-handlingen.

Jeg kan sætte mig for at tænke på min hund, og jeg kan endda fortælle mig selv hvorfor jeg sætter mig for at tænke på min hund (fx fordi den opfører sig underligt). Her foreligger intentionel hvorfor-viden som for-handling, men det rækker til ikke handling. Handling fordrer praksis. Hele kriteriet for at sige, at en person intenderede dette og hint, er hvad han faktisk gør i konkret handling. Vi slutter os ikke baglæns til intentionen som forårsagende handlingen på grundlag af, hvad vi ser for øjnene af os. Vi betragter snarere intentionen som indeholdt i selve det, vi ser for øjnene af os, nemlig at han "løfter sin arm for-at slå et søm i væggen med en hammer" (Taylor 1966: 52). Intentionen er ikke indeholdt i et indre indkapslet cartesianisk for-handlende mentalt rum (sind, sjæl, selv, vilje etc.), men i-forholdet mellem subjekt og objekt som faktuel virksomhed (ibid.: 263).

9. Ubestemthedsrelationen

Vi forstår med andre ord hensigten i og ved handlingen og handlingen i og ved hensigten. Som Østerberg (1971: 10) siger er der et dialektisk eller et indre forhold mellem hensigt og handling. De to faktorer er ikke identiske, men de viser gensiddigt hen til hinanden på den måde, at hver af dem kun er, hvad den er, ved den anden, og tilsammen udgør de en uadskillelig helhed.

En umiddelbar handling kan forudgås af en middelbar for-handling. Men når den faktuelle handling forløber, er den altid umiddelbar, punkt for punkt gennem sit tids-rum. Det er derfor, at hensigt og handling er givet i og med hinanden. Handlingen er en nutidig virksomhed i færd med at udfolde en hensigt, som vanligvis først vil træde klart frem som hensigt ved tilbageblikket (ibid.: 20). Det efterfølgende er inspireret af Østerberg.

En faktuel hensigt foreligger aldrig fuldt bestemt forud for en handling. Optræder der en for-handling, er hensigten tænkt eller forestillet, men den faktuelle hensigt indfinder sig først i og med handlingens udførelse. Årsagen er at en hensigt har et mål, en hensigt eller intention er et for-mål, som i for-handlingen kun er en mulighed der skal virkeliggøres faktisk i og ved handlingen, men det gennem handlingen virkeliggjorte faktuelle mål er altid i det mindste en lille smule anderledes end det intenderede.

En handling gør en fortidig mulighed til en nutidig aktualitet ved at fylde et rum ud gennem en tid. En muligheds fremtidige handlerum er altid mere eller mindre flertydig eller ubestemt, medens et nutidigt aktualiseret handlerum altid er bestemt, bestemt i og ved det som handlingen har gjort det til. Rummet består af et antal punkter, som handlingen besætter fra punkt til punkt gennem sin tid. Hver gang eet punkt er besat, er rummet blevet ændret fra noget fortidigt ubestemt til noget nutidigt bestemt. Handlingen tildeler rummet nye bestemte egenskaber fra punkt til punkt i forløbet. Og hver ny bestemt egenskab ændrer betingelserne for den skæbne, som de resterende og indtil dette øjeblik endnu kun ubestemte muligheder får i det fortsatte fremtidige handleforløb. Hvert

enkelt tids-punkt i handlingen virkeliggør fortidens ubestemte muligheder til nutidens bestemte aktualiteter, der definitivt og uomgængeligt virker ændrende ind på det næste punkt i fremtidens handleforløb.

Derfor bliver handlingens virkelige for-mål først til gennem de punktvisse formninger af det eventuelt tænkte mål. Kun handlerummets faktuelle udfoldelse gennem sin tid gør det mulige mål virkeligt, hvorfor den faktuelle handlings virkelige mål aldrig er nøjagtig det samme som for-handlingens mål.

Handlingen er med andre ord både indre hensigtsbestemende og ydre hensigtsbestemt (som Østerberg formulerer det) i og med hensigtens faktuelle skæbne i handleforløbet. Hele tiden, fra punkt til punkt, ændres både det indre og det ydre. Når subjektet er-kender dette, gen-kender det tillige sig selv i stadig ændrede intentioner. Vi lever forlæns og tænker baglæns, siger Kierkegaard, handlingen er en nutid forlæns rettet mod fremtiden og uafbrudt i færd med at skabe en endnu kun delvist bestemt intention, hvis fremtidsrettethed uafbrudt er udsat for en flertydig foranderlighed, der først i baglæns efter-tanke fremstår som intentionens entydige fortid (for så vidt dette overhovedet finder sted). Handlingens og eventuelt for-handlingens begyndelse indeholder en rettet fortsættelse, men fortsættelsen bliver aldrig nøjagtig den, som begyndelsen forud-satte. Den bliver altid en anden, og anderledesheden virker tilbage på begyndelsen, således at dennes rettedhed kun kan sluttes indirekte ud fra dens egen faktuelle fortsættelse.

Heraf følger det kendte problem, at det er umuligt på nøjagtigt eet og samme tidspunkt at handle og at være bevidst om handlingens indhold (dens "hvad"). Bevidstheden om handlingens indhold er altid retrospektiv, også selv om tidsforskydningen kun drejer sig om brøkdeler af sekunder. Handlingens mål er altid hinsides dens for-mål og bevidstheden om forløbet halter efter. Praksis har primat.

10. Objektivisering

Handlerummets punkter kan bestå af hvad som helst mennesker omgås. Særligt vigtige punkter er selvfølgelig andre menneskers handlinger, som besætter deres tids-punkter og punkt for punkt udgør betingelserne for min handlings skæbne. De andre er også agenter og deres handlinger og handlespor (og adfærd selvfølgelig) er altid til stede i mit både handlerum og for-handlingsrum, hvad enten jeg er mig det bevidst eller ej. Jeg er aldrig alene, heller ikke i ensomhedsrum. Det er den menneskelige socialitets vilkår altid at have den anden i sig og sig i den anden.

De følgende betragtninger er inspireret af Berger & Luckmann (1996) og Mead (1934) og udførlig udfoldet i Katzenelson (1994a). Grundlaget stammer fra Hegel.

Ingen handlinger er private. Subjektets handling er objekt for de andres handle i et fælles socialt handlerum. Den enkeltes handlinger indgår punkt for punkt i de andres handlinger (og adfærd), dvs. i det fælles objektive felt. At handle er at objektivere sig i dette rum. Handlingen løsriver eller yderliggør sig fra subjektet og er som "ob-ject" kastet hen for de andre, udleveret de andre, og indgår som punkt i deres handlerum. Det objektive felt opsuger eller tilegner sig de subjektive

handling. Det er også meningen med det, thi subjektet handler for at nå et mål, og målet har næsten altid direkte noget med andre mennesker at gøre og indirekte altid.

Hver subjektiv handling medskaber således det objektive felt og dermed det sociale rum, hvor ind igennem subjektet handler for at nå sine mål. Hvilket vil sige at det objektive felts regler udgør betingelserne for og derfor er mere eller mindre styrende for de subjektive hensigter. Det objektive felt er indbegrebet af de subjektive handlinger (og adfærd), der har objektivret sig. De subjektive handlinger er indgribelsen i det objektive felt under objektiveringen, men under denne objektivering er min handling altid allerede taget under be-handling af de andre. Egos og alters handlinger kompletterer til stadighed hinanden i et (i vid udstrækning) regelsat forløb.

Subjektets handlinger ændrer det objektive felt, punkt for punkt, og det nu forandrede objektive felt ændrer subjektets handlinger. Fordi subjektets handlinger tilegnes af det objektive felt, er subjektets kendelse af eller kenden-til sine handlinger samtidig en gen-kendelse af sig selv i det fælles og af det fælles i sig. Først når mine handlinger atter bliver subjektivret eller inderliggjort ved at vende tilbage til mig berørt og ændret af det objektive felt, som jeg for et øjeblik siden yderliggjorde dem i, først da forstår jeg mine subjektive hensigters lokalisering i mønstret af de andres hensigter på både deres egne og mine vegne. Først da forstår jeg dem for alvor som en gen-kendelse af mig-i-de-andre og de-andre-i-mig.

Det var det der skete for Adam og Eva ved syndefaldet. De så at de var nøgne, dvs. så sig selv udleverede hinanden og påvirkende hinandens hensigter og handlinger. De så sig selv udefra, med hinandens øjne. De opdagede at sjæleens øje ikke sidder inde i tænketingen, men ude i relationen til den anden som objekt og objektiviseringsrum. Det glemmer de ustandselig.

11. Valg, vilje og frihed

Handlingen aktualiserer i nutid een af fortidens muligheder, og ikke andre. Dermed er fortiden bestemt, fastlagt. Fortiden kan tolkes i nutiden, kan tillægges betydninger som handlingen ikke erkendtes at have da den gik for sig, men dens fakticitet er uomstødelig.

Nutidens handling mod fremtiden er derimod ikke fastlagt og bestemt. I nutiden intenderer jeg at aktualisere een blandt flere muligheder, og denne aktualisering er som nævnt valget slet og ret. Det er definerende for fænomenet mulighed, at det er noget jeg kan aktualisere i en virkelig handling. Ellers er det ikke en virkelig mulighed, men en fantasi. Fantasi kan være berigende eller lægende eller sjov etc., men den udgør kun en virkelig mulighed hvis den kan aktualiseres virkeligt gennem min intention og dermed mit valg. Et virkeligt valg foregår i handlingens virkeliggørelse, ikke i tankens og fantasiens for-handling.

Nutidens handling mod fremtiden er ikke fastlagt og bestemt, men fri. Det giver sig selv, at når jeg kan intenderer at aktualisere een mulighed frem for andre, er intentionen et frit valg. At handlingen er fri betyder imidlertid ikke, at den er fri til hvad som helst. Tværtimod, friheden er yderst begrænset. Den er fra punkt til punkt begrænset af den fysiske og sociale

situation jeg befinder mig i, af de andres handlinger i det fælles objektive felt og dermed be-handlinger af min handling, af de fakticiteter som fortidens aktualiseringer af muligheder har stedt mig mentalt og socialt i, af økonomiske, politiske og moralske rammer, af sygdomme eller handicaps og tusind andre forhold.

Mest af alt begrænses handlingens frihed af den endeløse mængde adfærd, der hele tiden går for sig inden i eller bag om handlingen. Af personlighedstræk, mentale komplekser, følelser der kommer over mig, tanker der falder mig ind, forestillinger der dukker op m.m. er ikke fri, men tværtimod frihedsbegrænsende for handlingen. Det fremgår allerede af beskrivelsen af sådanne begivenheder: "kommer over mig", "falder mig ind", "dukker op". Alt, hvad der sker for og med os, dvs. al adfærd, er ufri i hændelsesøjeblikket. Her består frihedens mulighed kun i at kontrollere adfærden, hvis det lader sig gøre, og tage stilling til den efter at den er indtruffet, fx anerkende eller afvise den.

Det er ikke så lidt endda, evnen til at kontrollere og til at indhente sig selv bagfra og gen-tage (ikke gentage) sig selv ved at gøre det usigtbare gennemsigtigt, mere eller mindre og for en stund. Det er forbavsende og beundringsværdigt, når vi ser hvor vidt mennesket kan drive det i at lade tanken opdage og forholde sig til, hvad den tænkte og følelsen hvad den følte. Men i de fleste af livets tilskikkelser er mulighedsuniverset ikke des mindre overordentlig begrænset og handlingens frihed derfor ligeså, eftersom handling kun er handling i faktisk aktualisering af muligheder.

Frihedens begrænsethed ændrer imidlertid ikke ved frihedens eksistens. At benægte det er at benægte handlingens eksistens (Macmurray 1957: 134), og det er psykologisk uholdbart, skønt logisk muligt. Determinismen benægter handlingens eksistens og hævder, at jeg ikke kan intendere at aktualisere en mulighed frem for andre, fordi der ikke findes muligheder, men kun ydre og indre allerede fastlagte fakticiteter. Logisk kan determinismen forsvares fuldt ud, men psykologisk strider den mod vor erfaringsverden ved at udslette fænomenet handling.

Afstedkommes den fri handling af en forudgående for-handling, som vi kalder vilje eller beslutning? Nej, viljen og beslutningen befinder sig i selve handlingen, ligesom intentionen gør. Beslutning og vilje er ikke andet end intentionen midt i handlingen. I hvert fald er det lige så umuligt at sige noget om hvordan en handlingen forudgående beslutning og vilje afstedkommer den, som det er om en forudgående afstedkommende intention. Ingen af disse fænomener kan vi beskrive som andet end de faktisk forekommende handlinger. Jeg kan godt sige, at nu vil jeg løfte min arm, og derpå gøre det (eller undlade at gøre det), men vi kan ikke beskrive denne armløftningen forudgående besluttende for-handling som andet end denne bestemte slags intenderede bevægelse, som vi allerede forstår hvad er som intenderet bevægelse (Taylor 1966: 72).

Det betyder ikke at viliede og besluttede handlinger ikke findes. Det gør de naturligvis, eftersom vilje og beslutning er det samme som intention, og intention er definerende for handling. Det betyder blot, at lige så lidt som intention kan vilje og beslutning opfattes som indre mentale årsager til handlinger (ibid.: 75). At handle viljesmæssigt er bare at

handle med intention, og det er bare handling slet, og ret. At handle viljesmæssigt er ganske enkelt at handle formålsrettet med intentionel hvorfor-viden. At tale voluntært er blot at tale med en intention for øje (ibid.: 77).

Viljen er identisk med den faktuelle handling. Der er ikke to ting, først en vilje og dernæst en handling. Der er kun en ting, en handling, og den er definatorisk villet, frit villet, for ellers er praktikken adfærd. Spørgsmålet om viljens frihed drejer sig ikke om sådanne handlingen forudgående forårsagende for-handlinger. Det drejer sig blot om, hvorvidt en praktik kunne have været anderledes, end den var (ibid.: 264). Det kunne den, hvis den var en handling, men ikke hvis den var adfærd.

12. Ansvar og person

Det er ikke blot psykologisk uholdbart at benægte handlingens og frihedens eksistens, det er også socialt og moralsk umuligt. Det er logisk muligt, men det er praktisk umuligt, og praksis er primær til logik.

Med negeringen af den fri handling negeres nemlig samtidig ideen om det selvbestemmende individ, der på anfordring kan stå til regnskab for sin praksis, og denne ide er uomgængelig for menneskeliv, i hvert fald i en moderne kultur (hvortil i denne sammenhæng regnes antikken). Eksempelvis hviler en stor del af vor moral og retsopfattelse på den antagelse, at vi er ansvarlige for i gerningsøjeblikket at have foretaget en handling, hvis for-at vi både kan gøre for og gøre rede for, hvilket ikke er tilfældet med adfærd.

Grundlaget for denne moral og retsopfattelse er en antagelse om, hvad det vil sige at være et fuldgyldigt medlem af vor kultur. Dette medlemskab indebærer blandt andre egenskaber at være et myndigt selvforvaltende individ, der ejer og er forfatter til sine egne handlinger, teknisk kaldet en "agent" eller "person" (Katzenelson 1982, 1994a: 74-83). Kulturen har niches og institutioner til mennesker, der midlertidigt eller kronisk ikke betragtes som helt så meget personer som de fleste og derfor heller ikke i samme grad som andre ejer og kan holdes ansvarlige for deres gerninger i det menneskelige samkøbs praksis.

Dette menneskesyn er centralt for den moderne vestlige kultur. Moderniteten eksisterer som praksis for næsen af os i det fælles objektive felt og inderliggjort som loven i vore hjerter. At benægte handlingens eksistens er at benægte modernitetens eksistens, dvs. benægte vor eksistens. Det kan kun logikere finde på.

Ganske vist udgør moderniteten ikke hele vor eksistens, endda meget langt fra. Hovedparten af adfærden er (efter min mening) før-moderne, ja før-kulturel, naturel. Derfor er ideen om det autonome individ såvel som den moral og retsopfattelse, der hviler herpå, i en eller anden udstrækning en illusion, som bl.a. Freud bemærkede. Men helt forkert er ideen ikke og det, der skiller os fra resten af kosmos, er ingen ubetydelighed.

Problematikken handling-modernitet er selvfølgelig mere indviklet end som så. Jeg tror, at handlinger eksisterede længe før moderniteten og antikken. Eller i hvert fald det mentale grundlag for handlinger, for det må være lige så gammelt som

den fuldt udviklede humane bevidsthed (der er gennemgået i Katzenelson 1995). Det fremgår af afsnittet nedenfor om besjæling. Hvornår den fuldt udviklede humane bevidsthed så dukker op i evolutionshistorien skal ikke drøftes her (se evt. Katzenelson 1983 og 1989), hvor pointen blot er at mængden af handlinger i forhold til adfærd og i hvert fald handlingens vigtighed i det menneskelige samkvem givetvis forøges hen gennem civilisationslinien. Måske er handlingsratens stigende tendens selve civilisationsmarkøren (mere herom nedenfor).

13. Grund og årsag

Man kan kun være forfatter til og ansvarlig for en praksis, hvis den (på anfordring) kan begrundes. Det kan adfærd ikke, fordi adfærd eller begivenheder bare sker.

Denne forskel formuleres ofte sådan, at en begivenhed har en årsag medens handlingen har en grund. Vil jeg forstå en begivenhed, spørger jeg "hvad forårsagede den". Vil jeg forstå en handling, spørger jeg "hvem gjorde det og hvorfor, hvem hensigtede hvad". Forklaringen på en begivenhed er den årsag, som afstedkommer den, medens forklaringen på en handling er grunden til dens udførelse (Macmurray 1957: 148).

Handlingen er bestemt ved sin hensigt, uanset at hensigten som anført dels aldrig forstår sig selv fuldt ud og dels ændres hele tiden under handleforløbet. Denne hensigt er intentionel hvorfor-viden på et eller andet plan af erkendelse. Handlingen forstås og forklares ved henvisning til denne intentionelle viden-hvorfor og ikke bare ved dens viden-af og viden-hvad, og det er det samme som at en handling forstås og forklares ved grunden til at agens udførte den (ibid.: 151).

Hvis jeg ikke (i en vis udstrækning) forstår den andens intentionelle hvorfor-viden, forstår jeg ikke praktikken som handling. Den andens handling forekommer mig da formålsløs, hvilket er det samme som meningsløs. Måske ligefrem sanseløs, som vi siger, praktikken har ingen "sens" med Froms (1957) udtryk og er dermed blot begivenhed, noget der sker med eller for den anden og ikke ved ham som praktikkens forfatter, der på anfordring kan begrunde den (mere eller mindre).

Jeg ved af at glasset vælter, idet jeg rækker ud efter saltbøssen. Denne praktiks ændring af virkeligheden har sin årsag i mig, det ved jeg også, men ændringen skete bare. Man kan ikke spørge mig om mine grunde dertil, for de findes ikke. Ændringen er grundløs og dermed en begivenhed, men den har en indlysende årsag.

Hvis jeg elsker eller hader, kan jeg (muligvis) angive de egenskaber hos den anden, der efter min egen formening vækker kærlighed eller had i mig. Men jeg kan ikke angive grunde til, at disse egenskaber vækker disse følelser. Det er noget der sker med mig, ikke ved mig. Måske er kilden i virkeligheden ikke den andens egenskaber, men min i almindelighed enten kærlige eller hadefulde karakter (dvs. adfærd), hvad enten jeg er født eller gradvist dannet sådan. Den barmhjertige samaritan kan ikke angive grunde til, at staklen i vejgrøften vækker opkomsten af medlidenhed i ham, og sådan forholder det sig med andre spontane livsytringer af moralsk observans (Katzenelson 1985).

Adfærd har årsager, handlinger har grunde. En årsag kender ikke til sin egen virkning, den indtræffer blot. En grund kender derimod til sin egen virkning, for den intenderer netop at udvirke noget. Derfor kan handlinger være gode eller slette, ansvarlige eller uansvarlige, hvilket adfærd ikke kan (White 1968). Det, der skiller os fra resten af kosmos, er ingen ubetydelighed.

Adfærdens årsager forklarer vi, handlingens grunde forstår vi, siges det undertiden. Den gamle distinktion mellem Erklärung und Verstehen fra Dilthey og Weber sniger sig ind her, men den distinktion er ikke så ligetil. Det skyldes dels, at handling og adfærd altid er forenede, og dels at man nappe kan forklare noget uden forstat det, ligesom man ikke kan forstå noget uden allerede at have forudsat en forklaring, og ovenfor har jeg da heller ikke skelnet mellem forståelse og forklaring. Det kan ikke diskuteres videre her.

At kunne före forståelige begrundelser i marken er at udvise rationalitet, uanset hvor dumme begrundelserne er. Rationalitet er ikke logisk tenkning eller sublim rasonnement, men blot evnen til at angive forståelige grunde til praktikker. Derfor kan Habermas (1985) fastlagge rationalitetsratens stigende tendens som civilisationsmarkøren, hvilket selvfølgelig er det samme som jeg ovenfor kaldte handlingsraten (se også Katzenelson 1994a: 255-259).

14. Besjæling

Som sagt, det meste menneskeliv har adfærdsmæssige årsager snarere end handlemæssige grunde. Det ændrer intet ved handlingens vigtighed i menneskelivet vis a vis adfærd. Og ligesom der er masser af adfærd inden i eller bag om handling, er der masser af handling inden i eller bag om adfærd. Det fremgik af eksemplet med spadsereturen, der var en to timer lang handling skønt den næsten udelukkende var fyldt op af adfærd.

Det viser sig også i fenomenet antropomorf tenkning. Vi har en tilsyneladende uimodståelig tilbøjelighed til spontant at tilskrive ikke kun mennesker, men tillige dyr, dunkle kraefter, allehånde foreteelser og endda uorganisk natur begrundelige hensigter. Også de har noget for, mener vi spontant. Vi befolker den hele virkelighed med os selv, besjaeler den som det hedder. Handlingsintentioner er måske vor fundamentale ide om materiens bevægelse (Taylor 1966: 262). Det galder også moderne tenkning, når de er spontane, ikke kun börn og vilde.

På denne måde drives vi til at opfatte adfærd som handling, også mennesker imellem. Fx tillägger vi spadbørn intentioner formentlig länge for de har dem (Katzenelson 1994b). Og når jeg oplever den andens praktik som formålsløs, uden sens, leder jeg efter de intentioner der kan få hans tilsyneladende blinde adfærd til at fremstå som begrundede eller begrundelige handlinger. Det er smertefuldt at bivane formålsløse gerninger, og det er ikke underligt, for de truer med at relegere pagældede fra personkredsen (Katzenelson 1994a: 106). Hvis det sker for tit, går den sociale virkelighed i opløsning og vi bliver galninge.

15. Kausalitet og teleologi

(Under læsningen af de to sidste afsnit kan det måske være nyttigt løbende at konsultere den afsluttende figur, hvori de fremhævede begreber er sammenfattet).

Det blev nævnt, at adfærd har årsager (medens handlinger har grunde).

Ifølge Aristoteles er der imidlertid to slags årsager til materiens bevægelser, *kausale* eller "causa efficiens" og teleologiske eller "causa finalis". Den kausale årsag kan underinddeles i flere typer, men det er ligemeget her.

I den uorganiske natur optræder muligvis kun kausale årsager (skønt nogle naturvidenskabelige forskere, fx Prigogine, vistnok er begyndt at nære tvivl herom). En kausal årsag henviser til den ydre faktor, som overfører en kraft fra et fænomen A til et andet fænomen B og dermed bevæger eller forandrer sidstnævnte. Årsagen A går tidsligt forud for virkningen B, og der er en nødvendig forbindelse mellem A og B. A kan ikke forekomme uden B og omvendt, men den nødvendige forbindelse går fra A til B og ikke omvendt. A og B er empirisk og logisk uafhængige af hinanden (Wright 1971: 93). Derfor kan en virkning ikke være sin egen årsag, men må have årsagen uden for sig selv.

I den organiske natur og dermed i adfærd optræder tillige teleologiske årsager. Omend nogle nægter at der findes andet end kausale årsager, er det vanskeligt eller umuligt at forklare adfærd uden inddragelse af teleologiske årsager (med mindre man som fx behaviorismen undlader at udforske hovedparten af adfærden, som den ellers mente at have patent på).

Teleologiske årsager henviser til den egenfaktor i et fænomen B, som udvirker Bs bevægelse eller forandring. Bs bevægelse eller forandring er ikke forårsaget af et andet fænomen, A, uden for og tidsligt forud for B, men af B selv. Virkningen er sin egen årsag. "Causa finalis" er hos Aristoteles som i Platons idelære et begreb om årsag som væsen eller indre kraft og ikke som i "causa efficiens" et begreb om årsag som ydre kraft (Johansen 1988: 105).

Når vi beskriver en bevægelse eller tilstandsændring kausalt ifølge "causa efficiens", henviser vi altså til den virkning eller effekt der med nødvendighed optræder som resultat af en på-virkning.

Når vi beskriver en bevægelse eller tilstandsændring teleologisk ifølge "causa finalis", henviser vi derimod til det mål eller slutpunkt der faktisk eller almindeligvis optræder som resultatet af, at bevægelens eller tilstandsændringens mål er indeholdt i pågældende organismes væsen ("telos" og "finalis" er henholdsvis græsk og latin for mål). Vi forstår tilstandsændringen som netop den serie operationer, der er nødvendige som midler til at nå netop dette mål, som organismen af egen drift stræber efter at realisere gennem bevægelsen eller tilstandsændringen (Macmurray 1957: 149).

Som tidligere strejft kan vi med Engelsted (1989 II: 6, 70) formulere forskellen mellem de to årsagstyper som distinktionen mellem en virkende og en virksom tilstandsændring, *virken* og virksomhed: Tilstandsændringen i den uorganiske materie og i den uden psyke bestykkede organiske

materie er kun virkende bevægelse forløbende i kausale årsag-virkning kategorier. Objektet på-virker subjektet, hvorefter subjektet reagerer som årsagens virkning. Tilstandsændringen i den med psyke bestykkede organiske materie kan derimod også være virksom bevægelse forløbende som subjektets teleologiske årsag relationelt til et objekt. Objektet kommer da ikke før organismens reaktion, tværtimod opsøger og inddrager eller aktiverer subjektet sit objekt, således at subjekt og objekt udgør momenter ved hinanden i relationen.

Det gør ikke den teleologiske årsag mindre lovbestemt end den kausale, blot bestemmes den af en anden slags lov end den kausale. Begge er årsager, ikke grunde, og derfor ufri som adfærd jo er det.

16. Det intentionale og det intentionelle

I den virksomme teleologiske tilstandsændring er målet eller slutpunktet ikke et objekt. Objektet udgør en delmængde af midlet mod målet, men målet er den tilstandsændring der realiserer et bestemt slags forhold til objektet. Målet kan være parring, næringsoptagelse eller yngelopfostring og hos mennesker utalligt meget mere, fx Mozartnyden.

Det er her ligegyldigt, om menneskers utallige mål er medfødte eller tilegnede eller begge dele, uanset at det ellers er et interessant spørgsmål, må man nok sige.

Denne subjektets teleologiske rettet mod objektet som middel til et mål kan kaldes intentionalitet. Eller mere præcist målintentionalitet, for intentionalitet er mere end teleologisk målrettethed. I den almindelige opfattelse af intentionalitet indbefatter begrebet også subjektets rettet mod objektet for sig, dvs. uden hensyn til et eventuelt mål for rettet mod objektet er middel til at nå. Det kan da mere præcist kaldes objektintentionalitet, og i så fald behøver der ikke være tale om en teleologisk virksomhed. Det kan blot være en kausal virken. Det er ikke nødvendigvis en virksomhed at få øje på en måge. Det er det kun, hvis organismen gennem en række operationer har opsøgt en situation, hvor den forventer at finde måger som det faktiske eller almindeligvis optrædende mål eller slutpunkt for praktikken, og det hvad enten organismen er et menneske på ornitologisk udflugt eller en ørn på jagt.

En stor del af menneskets praktikker er således ikke mål-intentional (inklusive objektintentional) teleologisk virksomhed, men kun objektintentional kausal virken forårsaget af på-virken. Men intentionaliteten kan altså også være teleologisk og dermed en virksomhed, hos mennesker såvel som hos alle andre med psyke udstyrede organismer. I så fald er subjektet selvvirksomt rettet mod et bestemt objekt som middel mod et bestemt mål, slet og ret fordi subjektet er den slags bestemte organisme som det nu engang er (født og båret sådan eller tilblevet gennem opvæksten). Tilstandsændringen forårsages da ikke kausalt af et objekt som stimulus for en respons, hvad enten stimulus tilhører de ydre eller de indre udstrakte ting.

Den intentionale rettet som både virken og virksomhed, som både kausalitet og teleologi, som både objekt- og målintentionalitet, dvs. som intentionalitet slet og ret er kende-

tegnende for al adfærd og dermed for levende organismer udstyret med en psyke. Altså også menneskelig adfærd (måske med visse undtagelser inden for følelses- og stemningslivet). Det intentionale er det, der ifølge Brentano (1874) udgør forskellen mellem det psykiske og det fysiske og dermed adskiller de med psyke udstyrede væsener fra alt andet i kosmos. Derfor sagde han som anført til Descartes at det ikke passer, at du sidder der og tænker. Du tænker noget, din tanke er rettet mod et objekt (og nogle gange tillige mod et objekt som middel til et mål, tilføjer jeg).

En handling er selvfølgelig også en *virksomhed*, men som gennemgået noget andet eller i hvert fald noget mere end virksom adfærd. En handling er intenderet, og fordrer begrundelig intentionel hvorfor-viden. Den slags findes (formentlig) kun hos mennesker.

Derfor er intention noget andet eller i hvert fald noget mere end intentionalitet, også når intentionaliteten er en teleologisk virksomhed og ikke kun en kausal virken. Når vi beskriver menneskelig handling ved intention, henviser vi ikke kun teleologisk til det mål eller slutpunkt der faktisk eller almindeligvis optræder som resultat af en bestemt slags praktik.

Vi henviser også og primært til målet eller slutpunktet som intention, som intenderet af agens og som agens kan angive grunde for, hvad enten målet faktisk eller almindeligvis indfinder sig eller ej (Macmurray 1957: 149). Ligesom kausalitet er teleologi beskrivelse og forklaring ved årsager, medens handling er beskrivelse og forklaring ved grunde.

I både intention og virksom intentionalitet indgår en henvisning til tilstandsændringens mål. I både intention og virk-

som intentionalitet er forudsat en eller anden slags kendskab eller viden-om objektet, også hos de lavest stående med psyke bestykkede organismer. En selvvirksom rettet praktik er søgende, den opsøger sit objekt, som den derfor må have kendskab til. Kyllingen kan ikke pikke sit næb mod jorden uden at kende-til det objekt, som mennesker kalder korn.

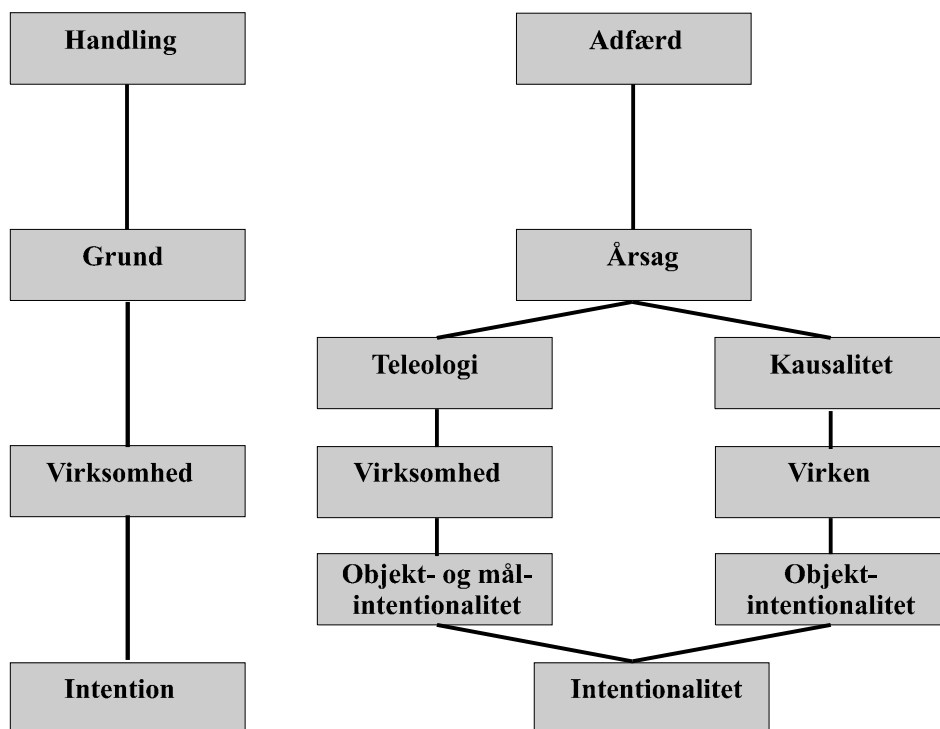
Men kun i intention indgår der tillige en intentionel og begrundelig hvorfor-viden om målet, ikke kun en hvad-viden og eventuelt hvordan-viden om objektet (ibid., Poulsen 1991: 16-19). Denne begrundelige intentionsviden kan være mere eller mindre fuldstændig og mere eller mindre korrekt, sandsynligvis aldrig hverken fuldstændig eller fuldstændig korrekt, men den er der som skillelinien mellem intention og intentionalitet.

Det intentionelle er således noget mere end det intentionale, nemlig det der adskiller os fra alle andre med psyke udstyrede væsener i kosmos (formentlig).

Men der er indlejret intentionalitet i det intentionelle, der er adfærd inde i handling, og der er uendeligt mange overgange mellem det intentionale og det intentionelle på et ubrudt kontinuum. Derfor er vi også forenede med alle andre psykeudrustede væsener i kosmos.

17. Sammenfatning

Jeg sammenfatter de to sidste afsnits fremhævede begreber i en figur:

Referencer

- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1966) *The social construction of reality*. New York.
- Brentano, F. (1874) *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. Leipzig.
- Danto, A.C. (1968) *Basic actions*. I: A.R.White (Ed.) *The philosophy of action*, pp. 43-58. Oxford.
- Engelsted, N. (1989) *Personlighedens almene grundlag 1-2*. Aarhus.
- From, F. (1957) *Om oplevelsen af andres adfærd*. København.
- Johansen, K.F. (1988) *Platons filosofi: Udvikling og enhed*, 2. udg. København.
- Habermas, J. (1985) *Theorie der kommunikativen Handein*, 3. udg. Frankfurt/M., opr. 1981.
- Katzenelson, B. (1982) *Refleksivitet og personhed*. Psyke & Logos, 3, 225-238.
- Katzenelson, B. (1983) *Træk af åndens og sjælens historie*. Psyke & Logos, 209-243.
- Katzenelson, B. (1985) *Moralens inderside*. Psyke & Logos, 6, 354-377.
- Katzenelson, B. (1989) *Psykens verden, i verden: Et naturevangeli-um*. Aarhus.
- Katzenelson, B. (1994a) *Homo socius: Grundlaget for menneskeligt samkvem*. København.
- Katzenelson, B. (1994b) *Mennesketilblivelsens koreografi og kundskabens grundlag*. I: A.Neumann (Ed.) *Det særligt menneskelige*, pp. 59-105. København.
- Katzenelson, B. (1995) *Bevidstheden: En oversigt*. Psyke & Logos, 16, 267-314.
- Kierkegaard, S. (1849) *Sygdommen til Døden*. København 1963.
- Macmurray, J. (1957) *The self as agent*. London.
- Mead, G.H. (1934) *Mind, self, and society*. Chicago.
- Nørretranders, T. (1991) *Mærk verden: En beretning om bevidsthed*. København.
- Polanyi, M. (1966) *The tacit dimension*. New York.
- Poulsen, H. (1991) *Conations*. Aarhus.
- Sacks, O. (1984) *Et ben at stå på*. København, 1990.
- Schutz, A. (1951) *Handlingsbegrebet*. I: D Østerberg (Ed.) *Handling og samfund*, pp 60-70. Oslo, 1978.
- Taylor, R. (1966) *Action and purpose*. Englewood Cliffs, N.J.
- White, A.R. (1968) *Introducion*. I: A.R.White (Ed.) *The philosophy of action*, pp. 1-18. Oxford.
- Wittgenstein, L. (1969) *On certainty*. Oxford.
- Wright, G.H.v. (1971) *Explanation and understanding*. London.
- Østerberg, D. (1971) *Metasociologisk essay*. Oslo.